

ОСОБЛИВИЙ СТАТУС РЕЛІГІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА ВЛАСНИКА МАЙНА

Слід зазначити, що питання правового статусу релігійних організацій як суб'єктів цивільних правовідносин є мало дослідженим у правовій літературі, хоча кількість релігійних організацій в Україні складає понад 33 тисячі. Тому це питання є актуальним і заслуговує на увагу науковців. Крім того, слід врахувати, що донедавна релігійні організації в нашому суспільстві були позбавлені власності, а тому зараз ще триває не лише процес повернення державою культового майна релігійним організаціям, але й процес утвердження релігійних організацій як власників майна. Відтак ряд пов'язаних з цими процесами питань потребує окремого дослідження та законодавчого закріплення.

Релігійні організації як приватні корпорації виникли в найдавніші часи. Відомі вони були вже римському приватному праву, пройшли разом із суспільством певні етапи розвитку. Ними накопичено значні традиції та норми регулювання відносин, що певною мірою відрізняються від норм, прийнятих у суспільстві. Проте у всі часи такі досить особливі суб'єкти вступали в цивільні правовідносини з іншими суб'єктами цивільного права й, відповідно, їх правовий статус досліджувався науковцями та визначався у законодавстві.

Найбільш активно дослідженням даної проблематики, на нашу думку, займались дореволюційні російські вчені, зокрема В.Ельяшевич, В.Мілютін, А.Павлов, І.Попов, П.Соколов, М.Суворов та інші. В ті часи активно розвивалось церковне право. Законодавство царської Росії про церкву входило до Зводу законів Російської імперії. Проте в післяреволюційний період, коли релігійні організації вже не визнавались юридичними особами та були позбавлені права власності, інтерес вітчизняних науковців до даної проблематики згас і відповідні наукові досягнення було втрачено.

Слід зазначити, що в роки незалежності відроджується інтерес українських цивілістів до даної проблематики, але наукографія проблематики релігійних організацій як суб'єктів цивільного права та власників майна є ще досить незначною. Останнім часом дана проблематика віднайшла відображення в працях В.І.Борисової, О.В.Дзери, І.М.Кучеренко, О.А.Підпригори, Є.О.Харитонова, Я.М.Шевченка, а також таких молодих науковців як Т.Ковдій, В.Піддубна, В.Фучеджі тощо.

У цій праці маємо на меті виділити основні, на нашу думку, проблемні питання, пов'язані з особливим правовим статусом релігійних організацій у суспільстві та церковною власністю (приватною власністю релігійних організацій), а також запропонувати шляхи їх вирішення.

Перш ніж ми перейдемо до вирішення поставленого завдання, зосередимо увагу на деяких аспектах формування сучасного розуміння поняття «релігійна організація як власник майна», починаючи з часів римського приватного права. Як зазначає О.А.Підпригора, вже в Законах XII таблиць згадувалися різного роду об'єднання релігійного характеру, які могли бути власниками певного майна. За тих часів ще тільки зароджувалось поняття юридичної особи, але римські юристи звернули увагу на те, що в окремих випадках майно належало не окремим громадянам — фізичним особам, а об'єднанням. При цьому автор наводить таке спостереження римського юриста Альфена: «Якщо в легіоні з плином часу повністю поновиться склад воїнів, то легіон все ж залишається тим самим» [8, 119]. Є.О.Харитонов вказує, що спочатку майно такої релігійної організації (об'єднання) не було відокремленим від майна її членів, воно належало членам організації у певних частках або закріплювалося за скарбником. Поступово, у період республіки, майно такої корпорації почали розглядати як таке, що належить усім членам товариства, але на засадах неподільності цього майна. При цьому окремі члени товариства не могли вимагати виділу своєї частки в натурі. Вихід того чи іншого учасника з корпорації не впливав на майновий стан останньої. Фактично відбувається відокремлення сукупного майна корпорації від майна тих, хто вносить частки [15, 36-37]. Отже, вже тоді релігійні об'єднання (прообраз сучасних релігійних організацій) розглядалися як самостійний суб'єкт цивільних правовідносин та власник майна, хоча і виступали вони як об'єднання (союз) осіб на зразок приватних професійних корпорацій.

І.Б.Новицький підкреслює, що в Римі існували такі приватні корпорації як союзи з релігійними цілями, яким надано було навіть право виробляти для себе статути, за умови, що такі не будуть суперечити закону. При цьому такі корпорації розглядалися (мали права та обов'язки) подібно до осіб фізичних [11, 111-114]. Про особливий статус релігійних корпорацій в римському суспільстві вже можна судити хоча б з того, що Ю.Цезар розпустив всі корпорації та заборонив без дозволу імператора

утворювати нові, окрім релігійних і деяких привілейованих (наприклад, поховальних товариств) [8, 122]. Крім того, О.А.Підопригора також наголошує, що головним визнавався поділ речей на речі божественного права і речі людського права. До перших належали храми, вівтарі, статуї, культові та інші предмети, присвячені божествам тощо, правовий режим таких речей визначався сакральним правом. Вони були вилучені з цивільного обігу і не належали нікому [8, 151]. Отже, ще в ті часи існував поділ майна на культове та некультове (в сучасному розумінні). Володіти та користуватись таким сакральним майном могли лише релігійні корпорації, хоча це майно їм і не належало, бо не могло належати нікому. Все це ще раз підтверджує існування особливого статусу релігійних організацій та сакрального майна в римському суспільстві.

Слід зазначити, що надання особливого статусу Церкві в суспільних відносинах, та в цивільних правовідносинах також, мало місце і за часів Візантії. На нашу думку, необхідно звернути увагу на ситуацію з церковною власністю, що виникла за часів імператора Юстиніана, коли була відвойована власність, в тому числі і церковна, захоплена свого часу варварами. Як зазначає Є.О.Харитонов, вандали, алани, готи та інші конфіскували землі та й інші мастності фіску, церкви, великих землевласників. Саме тому постала проблема врегулювання майнових стосунків щодо повернення колишнім власникам їх майна, і такі відносини почали врегульовувати «з нуля». Для цього імператор Юстиніан видає 535 року указ «De Africana Ecclesia». Оскільки претендентів на повернення землі було більше, ніж звільнених ділянок, даний указ передбачав певні вимоги щодо доказів прав на землю та порядку розгляду спорів. Проте Церкві за цим указом поверталась не лише її земля, а також інше майно, як то будівлі, предмети культу тощо, за умови, що це майно утримується іншими особами, а раніше воно належало церкві [14, 84-86]. Отже, на цьому етапі розвитку суспільства та Церкви власником майна виступає вже не окрема релігійна громада, а Церква. Історія, як відомо, має властивість іноді повторюватись, а тому уроки минулого та й шляхи вирішення тоді правових колізій можуть стати в нагоді, зокрема нині, при поверненні майна релігійним організаціям, яке свого часу в них було вилучено радянською державою. Звичайно ж, з врахуванням реалій сьогодення. При цьому слід наголосити на необхідності збереження, можливо, навіть і встановлення в певних сферах цивільних правовідносин, особливого статусу релігійних організацій як суб'єктів цивільних правовідносин та власників майна.

Т.М.Федоренко вказує, що в результаті входження давньоруських земель у сферу християнського впливу церковна система права стала одним з елементів правової системи Київської Русі, що перебувала у стані формування. Для того часу було характерно, що церква була «особливою суспільною організацією», канонічне право існувало паралельно праву державному, держава брала на себе

обов'язок підтримувати церкву [13, 103-109]. Як бачимо, особливий статус церкви і за часів формування держави Київська Русь, також був незаперечним. Я.М.Шапов підкреслює, що майно тогочасної Церкви формувалось переважно за рахунок відрахувань з державного бюджету, а також за рахунок подарунків князів [21, 75-80]. «Основною формою забезпечення добробуту церковної організації була десятина (право отримувати десятину частину прибутків, що надходили від князів, данини суду і мита), запроваджена на всій християнізованій території Київської Русі» [22, 601]. Відтак церковна власність на Русі формувалась за активного сприяння тогочасної держави. Проте не можна, на нашу думку, її вважати державною власністю. Слід зазначити, що за час перебування українських земель у складі Російської імперії державна політика щодо церкви не раз змінювалась. Російські царі як наділяли Церкву землями та майном, так і забирали її власність своїми указами до державної казни, встановлювали порядок набуття Церквою нерухомого майна (за дозволом) тощо [22,601], чого не робили, можливо, за певним винятком, щодо інших суб'єктів. Як зауважує В.Піддубна, «православна церква у дореволюційній Росії мала статус державної релігійної організації, діяльність і навіть, відправлення культу якої визначалися державними законами» [7, 107-108]. Все це ще раз підтверджує особливий статус Церкви (релігійних організацій) і в ті часи.

Заглиблення в історію не є основною метою нашого дослідження, а тому ми виділимо лише основні моменти, характерні для взаємовідносин держави та Церкви на теренах нашої країни з часів Київської Русі: 1) Церква мала особливий статус в порівнянні з іншими суб'єктами (державна релігійна організація); 2) Церква, а не конкретні релігійні громади, була переважно власником майна; 3) активну участь у створенні її майна та в контролі за таким майном брала держава; 4) вже в ті часи мали місце факти вилучення церковного майна до державної казни.

Політику радянської держави, т.зв. «соціалістичної націоналізації» на основі декретів було започатковано ще на 2-му Всеросійському з'їзді Рад 25 жовтня 1917 року (старий стиль) прийняттям Декрету «Про землю», за яким скасовувалося поміщицьке, церковне та удільне землеволодіння. У подальшому, зокрема Декретом «Про відміну права приватної власності на нерухомість у містах» від 20 серпня 1918 року, продовжено формування т.зв. «інституту права власності соціалістичного періоду». З юридичної точки зору, як зазначає О.В.Дзера, передбачені в декретах заходи являють собою примусове безоплатне вилучення приватної власності і передачу її до державної власності [2, 18].

Після встановлення на теренах України радянської влади така ж тоталітарна політика щодо церкви почала впроваджуватись і тут, звичайно ж копіюючи досвід тогочасної радянської Росії. Історично-

економічний аспект даної проблеми розглянуто Г.В.Лаврик в її дисертаційному дослідженні «Політика Радянської держави щодо православної церкви в Україні (1917-1923 рр.): історично-економічний аспект», а також іншими науковцями [9, 116-127]. Тому зупинимо свою увагу лише на юридичному аспекті.

Юридичним підґрунтям такої політики в Україні став Декрет тимчасового робітничо-селянського уряду УСРР від 22 січня 1919 року «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», яким церковні і релігійні товариства позбавлялися права мати статус юридичної особи та володіти майном, а саме їх майно оголошено власністю народу [16, 50].

Крім даного Декрету, націоналізацію церковного майна в Україні регламентували положення декретів Ради Народних Комісарів УСРР (надалі РНК) «Про передачу майна монастирських, церковних та інших релігійних установ у відання Народного комісаріату соціального забезпечення» від 17 травня 1919 року та «Про націоналізацію всіх колишніх церковних, монастирських, удільних, міських і поміщицьких земель» від 3 квітня 1920 року. Деяко раніше постановою Народного комісаріату освіти УСРР «Про духовні училища і семінарії» від 15 лютого 1919 року майно духовних навчальних закладів перейшло у відання та на облік Народного комісаріату освіти, а самі заклади були перетворені на школи загальноосвітнього характеру. Храми та предмети релігійних обрядів і богослужінь перейшли у відання та на облік місцевих рад депутатів трудящих районного та міського рівня, і за їх постановами могли передаватися у користування релігійних товариств (громад). Підприємства, що належали Церкві, були націоналізовані разом з іншими у державну власність [10, 220-221].

Звичайно ж віруючим важко назвати таку націоналізацію церковного майна радянською державою законною, але з формальної точки зору (за тогочасними декретами-законами) вона може вважатися законною, як свого часу вважалась законною передача церковного майна до державної скарбниці за указом Катерини II (1764). Проте є очевидним, що таке явище, як вилучення державою церковного майна, що мало місце в різні часи в різних країнах (наприклад, в Італії та Іспанії в XIX ст.) призводить лише до негативних наслідків і таке явище не повинно мати місце в демократичній державі. Як і більшість посткомуністичних держав, Україна засудила методи радянської влади та її тоталітарну політику щодо церкви, законодавчо взяла на себе зобов'язання подолати негативні наслідки (стаття 1 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року (надалі — Закон). Подібну політику засудила і європейська спільнота, підписавши Конвенцію про захист прав і основних свобод людини (1950), в тому числі Протокол №1 до неї, визнавши право фізичних та юридичних осіб на звернення до Європейського суду з

прав людини за захистом своїх порушених прав та свобод, пов'язаних з реалізацією права власності. Основною метою статті 1 Протоколу №1 до Конвенції є запобігання свавільному захопленню власності, конфіскації, експропріації та іншим порушенням принципу безперешкодного користування своїм майном, до якого часто вдаються або схильні вдаватися на практиці уряди держав [12, 38]. Отже, таке ганебне явище як вилучення державою майна релігійних організацій не повинно мати місце, бо ж, як це справедливо зазначає С.С.Алексєєв, право третього тисячоліття може бути назване правом цивілізованих народів [1, 572].

Слід зазначити, що сучасні релігійні організації повинні бути впевненими, що їх майно, яке в Україні будується ними не за державні кошти, а за власні, не буде вилучене через певний час. Держава має надати їм відповідні гарантії. Такими гарантіями, на нашу думку, можуть бути закріплення в статті 41 Конституції та в статті 321 ЦК принципу непорушності права власності. Крім того, держава повинна повернути культове майно, що збереглося, релігійним організаціям. Слід зазначити, що держави, які вилучали майно у релігійних організацій, через певний час були вимушені повернути їм його. Подібний процес триває зараз і в Україні, хоча і затягнувся. Ускладнює ситуацію вже той факт, що є проблемою визначення релігійної організації, якій необхідно повернути культове майно, що збереглося, бо згідно з чинним законодавством України такого суб'єкта цивільних правовідносин як церква не передбачено, а такими суб'єктами виступають релігійні організації.

Згідно ч.2 статті 7 Закону релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій, релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями). Ми згодні з І.М.Кучеренко, що чинне законодавство не визначає правового статусу релігійного об'єднання і взагалі не знає такого терміна представлення.

Об'єднання є одним із видів релігійних організацій, але права юридичної особи воно не має, оскільки юридичними особами є релігійні управління та центри, а не об'єднання окремих релігійних організацій. Водночас самі релігійні центри та управління входять в об'єднання [5, 279]. Відтак, не зрозумілою є роль та місце релігійного центру (управління) як релігійної організації і те, як представляються інші релігійні організації, що входять до даного об'єднання. Хто є реальним власником майна, що належить релігійним організаціям, які входять до такого об'єднання? Згідно з чинним законодавством під таким власником слід розуміти релігійну організацію як юридичну особу, але фактично вона виконує рішення керівництва релігійного центру (об'єднання), бо реально є залежною організацією.

Слід зазначити, що як в сучасному суспільстві, так і в чинному законодавстві спостерігається тенденція до невизнання релігійної організації особливим суб'єктом цивільних правовідносин, що може й відповідає демократичним засадам, але не відповідає, на нашу думку, тій ролі, яку завжди відігравали релігійні організації в суспільстві. Отже, релігійні організації не слід ототожнювати з іншими видами непідприємницьких товариств, хоча ми згодні, що єдиний порядок створення, легалізації або реєстрації повинен розповсюджуватися й на релігійні та благодійні організації. Водночас для цих організацій законами України можуть встановлюватися особливості правового регулювання їх діяльності.

Чинному законодавству, зокрема, відомі конструкції «юридична особа та її філії», а також «об'єднання юридичних осіб», яке є юридичною особою і має органи управління. Зазначені конструкції можуть бути використані і в побудові взаємовідносин між релігійними організаціями та об'єднаннями, до яких вони входять. Якщо майно реально належить релігійному об'єднанню, то доцільніше використати конструкцію «релігійне об'єднання є релігійною організацією, яка має ряд філій та представництв». Тоді не виникатиме невідповідності між законодавчою конструкцією згідно з статтею 7 Закону та реальним положенням справ. Якщо ж майно все-таки належить релігійним організаціям, то релігійне об'єднання має право володіти тільки тим майном релігійних організацій, яке вони передають об'єднанню, до якого входять. Отже, не релігійні центри (управління), а релігійні об'єднання необхідно визнати релігійними організаціями та юридичними особами. Релігійні ж центри (управління) розглядати як органи управління релігійного об'єднання і викласти ч.2 статті 7 Закону в такій редакції: «Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також релігійні об'єднання, утворені зазначеними релігійними організаціями як об'єднання юридичних осіб». Відповідно вживаний в Законі термін «релігійні управління і центри» замінити на «релігійне об'єднання». Крім того, ми пропонуємо в статті 9 Закону закріпити такі положення: 1) релігійні об'єднання діють на підставі своїх статутів (положень), зареєстрованих у встановленому законодавством порядку (ч.1); 2) релігійні об'єднання здійснюють діяльність через свої органи управління, склад, компетенція і порядок створення яких встановлюються законом та установчими документами (ч.2); 3) релігійні об'єднання мають право утворювати філії та представництва згідно з чинним законодавством (ч.3).

Слід зазначити, що в Законі відсутнє визначення поняття «релігійна організація», а тому необхідно визначити поняття релігійної організації з юридичної точки зору. З цією метою розглянемо закріплену в ЦК класифікацію юридичних осіб. Так, відповідно до ч.2 статті 81 ЦК, юридичні особи, залежно від порядку їх створен-

ня, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридичні особи публічного права створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, як правило, для здійснення спеціальних функцій (зокрема, міністерства, заклади освіти та культури тощо). При цьому правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюється Конституцією України та законами.

Оскільки згідно з Конституцією церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави, то зрозуміло, що релігійні організації не можуть мати статус юридичних осіб публічного права. Юридична ж особа приватного права створюється за ініціативою та шляхом вільного волевиявлення фізичних чи юридичних осіб на підставі приватноправового акта (статуту, засновницького договору тощо), їх реєстрація здійснюється у нормативно-явочному порядку (стаття 14 Закону). Зазначене дозволяє дійти висновку, що релігійні організації є юридичними особами приватного права, порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус яких встановлюється Цивільним кодексом України (ч.3 статті 81 ЦК).

Зазначимо те, що традиційно юридичні особи класифікуються залежно від форми власності, на базі якої вони створювалися. До цього часу є чинною норма ч.4 статті 2 Закону України «Про власність» від 7 лютого 1991 року, згідно з якою власність виступає в таких рівноправних формах як приватна, колективна та державна. Згідно з ч.1 статті 20 цього ж нормативного акта релігійні організації, що є юридичними особами, виступають суб'єктами права колективної власності. Ми поділяємо погляди Я.М.Шевченко [19, 5], яка піддала критиці доцільність такої форми власності як колективна, вважаючи, що такою конструкцією утверджується концепція подвійного власника, що неприпустимо. Доцільним і виправданим є розгляд релігійних організацій як юридичних осіб – суб'єктів приватного права.

Відповідно до ч.1 статті 83 ЦК юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Як зазначають Л.Медведева та Н.Гончарова, поряд з класифікацією юридичних осіб на публічні й приватні, передбачається також їх поділ залежно від поєднання елементів майнового і особистого характеру. Саме в основі поділу юридичних осіб на товариства й установи лежить можливість управляти діяльністю створюваної юридичної особи [6, 127-128]. Заслуговує на увагу поділ юридичних осіб на види залежно від організаційно-правової форми на господарські товариства, установи, об'єднання громадян, об'єднання юридичних осіб тощо [3,44]. Проте і закріплений в статті 83 ЦК поділ теж є слушним. Тому в подальшому ми визначатимемо місце релігійних організацій саме згідно з таким поділом.

У свою чергу товариства, згідно з абзацем 2 ч.2 статті 83 ЦК, поділяються на підприємницькі та непідприємницькі, основним кри-

терієм такого поділу виступає не сама підприємницька діяльність чи отримання прибутку, а можливість подальшого розподілу прибутку товариства між його учасниками. Зокрема, непідприємницькі товариства також можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, отримуючи при цьому прибуток, але така діяльність повинна сприяти досягненню мети, для якої вони створені. Як зазначає А.С.Довгерт, коментуючи ст.85 ЦК, «до непідприємницьких товариств відносять передусім об'єднання осіб, які переслідують ідеальні цілі – політичні, наукові, соціальні, художні тощо» [18, 92]. Саме такими і є релігійні організації. Отже, релігійні організації – це непідприємницькі товариства.

Відзначимо, що науковці поділяють непідприємницькі юридичні особи на два види. «Перший – це юридичні особи, в яких їх члени (учасники, засновники) не мають прав на майно юридичних осіб. Другий – в яких між членами (учасниками, засновниками) і неприбутковою юридичною особою існують майнові відносини» [20, 83]. До першого виду відносять політичні партії, творчі спілки, благодійницькі фонди, релігійні організації тощо. Типовим представником другого виду є споживчі кооперативи. Отже, релігійна організація є непідприємницьким товариством першого виду, в якому члени (учасники, засновники) не мають прав на майно релігійної організації. При цьому І.М.Кучеренко підкреслює, «що істотними ознаками товариств є те, що їх учасники не мають визначених законом об'єктів права власності та прав на майно таких непідприємницьких товариств і не несуть відповідальності за їх зобов'язаннями. Крім цього, їх члени не зобов'язані брати майнову участь у діяльності таких непідприємницьких товариств» [4, 173].

Згідно з ч.2 статті 85 ЦК особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом. При цьому законодавець в ЦК не дає вичерпного переліку організаційно-правових форм непідприємницьких товариств. На сьогодні правовий статус непідприємницьких товариств першого виду визначається законами України «Про об'єднання громадян», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» тощо. Отже, існує значна кількість законодавчих актів, які визначають статус окремих видів непідприємницьких товариств, а тому зазначені закони мають бути приведені у відповідність з положеннями глави 7 ЦК. Відтак і релігійні організації слід розглядати як юридичну особу та поширювати на них положення ЦК, враховуючи звичайно ж те, що релігійні організації є особливим суб'єктом цивільних правовідносин.

Виходячи з викладеного вище, спробуємо дати визначення поняття релігійної організації: «Релігійна організація – це один з видів непідприємницьких товариств, зареєстрованих у встановленому законом порядку, яке утворюється з метою задоволення релігійних пот-

реб громадян сповідувати і поширвати релігійні переконання. Вони здійснюють свою діяльність згідно з чинним законодавством та відповідно до своїх внутрішніх настанов, якщо при цьому не порушується законодавство України». Саме в такому вигляді, на нашу думку, слід викласти ч.1 статті 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року.

Звичайно ж, одним із можливих заперечень може бути таке: згідно з ч.3 статті 8 Закону не всі релігійні громади підлягають державній реєстрації, відповідно можуть здійснювати свою діяльність без утворення юридичної особи, але з ч.2 статті 7 Закону випливає, що релігійна громада є одним з видів релігійної організації. Ми вважаємо, що все ж існує різниця між правовим положенням релігійної громади, яка отримала статус юридичної особи, та релігійної громади без утворення юридичної особи. Згідно з ч.1 статті 13 Закону релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту (положення) і відповідно до ч.2 статті 80 ЦК наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. З цього приводу постає питання: чи може релігійна громада без утворення юридичної особи брати участь у цивільному обороті від свого імені, бути позивачем або відповідачем у суді, нести самостійну майнову відповідальність тощо? Фактично, релігійна громада без утворення юридичної особи є колективним релігійним утворенням з числа віруючих громадян, які об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Таке утворення може мати організаційну єдність, органи управління, незалежну волю, можливо, навіть і власне ім'я (назву). Але назва такої релігійної громади без реєстрації не визнається державними органами як її офіційне ім'я, а тому від свого імені виступати в суді позивачем або відповідачем така релігійна громада не може, та й її участь у цивільному обороті від свого імені є проблематичною (відсутня печатка тощо). Хоча члени такої релігійної громади можуть доручити одному зі своїх представників захищати їх інтереси, зокрема в суді, але він представлятиме в цьому разі не релігійну громаду, а групу громадян.

Для задоволення релігійних потреб такої релігійній громаді потрібне буде майно, перш за все будівля із земельною ділянкою або ж квартира, що є нерухомим майном. Згідно з ч.1 статті 182 ЦК право власності та інші речові права на нерухомі речі підлягають державній реєстрації. Зареєструвати ж нерухомість на своє ім'я така релігійна громада не може, а тому вимушена реєструвати на ім'я одного (декількох) своїх членів. У цьому випадку мова може йти не про власність релігійної громади, а лише про спільну власність окремих фізичних осіб. У випадку ж оренди приміщення для проведення богослужінь договір оренди зможе укласти не релігійна громада, а лише один або декілька членів як фізичні особи, в разі порушення якого саме вони

нестимуть майнову відповідальність. Майнова, як і інша відповідальність релігійної громади без утворення юридичної особи є проблематичною.

Чим же є тоді такі релігійні громади? Ми пропонуємо їх розглядати як інші релігійні утворення, відділивши їх за цією ознакою (створення юридичної особи) від релігійних організацій, назвавши статтю 7 Закону «Релігійні організації та інші релігійні утворення». Пропонуємо викласти ч. 3 статті 7 Закону (ч.1 та ч.2 нами вже вище викладені) в такій редакції: «Релігійними організаціями не визнаються інші, окрім зазначених у ч.2 даної статті, релігійні утворення. Інші релігійні утворення, що не отримали статусу юридичної особи, також мають право здійснювати свою діяльність за умови, що при здійсненні релігійної діяльності, особи, які входять до складу такого релігійного утворення, не порушуватимуть чинне законодавство». Такий підхід аж ніяк не порушує конституційних прав віруючих, бо не перешкоджає їм сповідувати і поширювати релігійні переконання. Більше того, він надає можливість самим обрати правовий статус або змінити його. При цьому таке релігійне утворення не позбавляється права в будь-який час зареєструвати свій статут у встановленому Законом порядку та отримати статус юридичної особи.

Виходячи з викладеного вище, можна зробити такі висновки: 1) релігійні утворення слід поділяти на релігійні організації та інші релігійні утворення за ознакою отримання чи неотримання ними статусу юридичної особи (при цьому внести до статті 7 Закону запропоновані зміни); 2) необхідно визначити статус релігійного об'єднання як юридичної особи, а релігійний центр (управління) розглядати лише як орган управління останньої. При цьому надати релігійним об'єднанням, як і іншим юридичним особам, право мати власні філії та представництва (стаття 95 ЦК), а також внести до статті 9 Закону запропоновані зміни; 3) релігійні організації слід розглядати як такі, що мають особливий статус суб'єкта цивільних правовідносин та власника майна, але в той же час і як окремих вид невідприємницьких товариств відповідно до положень глави 7 ЦК.

Використані джерела

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решение. — М., 2002.
2. Дзера О.В. Развитие права собственности в Украине: Монография. — К., 1996.
3. Заїка Ю.О. Українське цивільне право. Навч. посібник. — К., 2005.
4. Кучеренко І.М. Правове положення невідприємницьких юридичних осіб приватного права // Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні. — К., 2005.
5. Кучеренко І.М. Правове становище релігійних організацій //

Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 10. — К., 2001.

6. Медведєва Л., Гончарова Н. Зміни в законодавстві щодо організаційно-правових форм юридичних осіб // Право України. — 2004. — №4.

7. Піддубна В. Релігійні організації як юридичні особи // Право України. — 2005. — №4.

8. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник. — К., 2001.

9. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941). — К., 2001.

10. Право власності в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. — К., 2000.

11. Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б.Новицкого и И.С.Перетерского. — М., 1999.

12. Рум'янцева В. Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини // Право України. — 2004. — №5.

13. Федоренко Т.М. Історично-правові аспекти визначення права церкви епохи Київської Русі // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 10. — К., 2001.

14. Харитонов Є.О. Історія приватного права Європи: східна традиція. — Одеса, 2000.

15. Харитонов Є.О. Приватне право у Стародавньому Римі: Навчальний посібник. — Одеса, 1996.

16. ЦДАВО. — Ф2. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 50.

17. Церкви і релігійні організації України у 2002 році. Довідник. — К., 2003.

18. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Ч. 1 / За заг. ред. А.С.Довгєрта, Н.С.Кузнецової. — К., 2005.

19. Шевченко Я.М., Венецька М.В. та ін. Власник і право власності. — К., 1994.

20. Шевченко Я.М., Венецька М.В., Кучеренко І.М. Проблеми вдосконалення правового регулювання приватної власності: Монографія. — К., 2002.

21. Щапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. — М., 1989.

22. Юридична енциклопедія. В 6-ти томах. Том 2. — К., 1999.